

ZAGREBAČKI KOVNIČARI I GRAVERI

Djela zagrebačkih kovničara i gravera (medalje, plakete, značke) zastupljena su u Zbirci medalja i plaketa Moderne galerije u Zagrebu, odnosno u Zbirci inž. Dragutina Mandla (kao najbrojnijem dijelu Zbirke medalja i plaketa Moderne galerije) u relevantnom broju. Medalje, plakete i značke omogućuju uvid u bogatstvo medaljerske produkcije u intezivnom razdoblju hrvatskog medaljerstva, od polovice 19. do polovice 20. stoljeća. Od sredine 19. stoljeća grad Zagreb postao je hrvatska metropola, odnosno središte sveukupnoga društvenoga, kulturnog i gospodarskoga života. Zagrebački kovničari i graveri sačuvali su u plemenito iskovanim pločicama metala uspomene na mnoga važna događanja u gradu Zagrebu i na širem području. Oživotvorili su umjetničke zamisli mnogih velikih hrvatskih kipara i medaljera. Zbog brojnosti djela, u prilogu su detaljnije navedeni samo signirani majstorski radovi. Prvi je bio umjetnički obrt Franje Karesa od 1860. godine. Josip Radković zadržao je razinu kvalitete svoga učitelja. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća mnogo je zlatarskih i graverskih radnji koje izrađuju prigodne medaljice. U Zbirci su signirani radovi zagrebačkih graverskih tvrtki Engelshrat i Šimić, Svečenski i Levinger i tvrtke Ignjata Justitza. Velika kovničarska produkcija počinje u tvrtki Griesbach i Knaus, od 1925. do 1946. godine. Adekvatnom opremom, stručnošću i poslovnim djelovanjem zadovoljavali su najviše standarde medaljerstva. Surađivali su s hrvatskim umjetnicima, a ponajviše s profesorom Ivom Kerdićem. Njegov je učenik i dugogodišnji suradnik bio Teodor Krivak, zaslužni umjetnički graver, cizelar i modelar. Medalje, plakete i značke zagrebačkih kovničara i gravera dobro su izrađeni obrtnički proizvodi, rađeni sukladno vremenima u kojima su nastali. Imaju i kulturno-povijesnu vrijednost. Neposredno su svjedočanstvo o promjenama društvenih uređenja od polovice 19. do polovice 20. stoljeća. Zadivljujuća je njihova brojnost i raznolikost sadržaja. Medaljerski uradci zagrebačkih obrtnika vrijedan su spomen na brojna politička, kulturna, športska, gospodarska i sva društvena zbivanja u dinamičnim vremenima, kako u gradu Zagrebu, tako i Hrvatskoj.

Franjo Kares (Brno, oko 1818. - Zagreb, 22. kolovoza 1889.) prvi je profesionalni i školovani medaljer i graver u Zagrebu.¹ Držao se umjetnikom. U *Obrtovnim kazalima zagrebačkih obrtnika i trgovaca* od 1860. do 1883. godine nema podataka o njemu i njegovu radu. Imao je dobro opremljenu radnju u prizemlju kuće u nekadašnjoj Margaretskoj ulici br. 7 (danas Preobraženska ulica).² U zbirci medalja i plaketa Moderne galerije u Zagrebu nalazi se pet njegovih signiranih medalja, nastalih od 1864. do 1874. godine. Četiri medalje koje obilježavaju događaje u Hrvatskoj datirane su, a jedna hodočasnička medalja nije datirana. Pojedine medalje sačuvane su u više inačica pa Moderna galerija ima deset primjeraka Karesovih signiranih medalja.

Prva je signirana medalja *Gospodarska izložba u Zagrebu* iz 1864. godine. To je dvostrana medalja, promjera 28 milimetara, kovana u kositru. Na aversu je grb Trojedne Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Uz rub prema gore polukružni je natpis: NA USPOMENU IZLOŽBE. Uz rub dolje je signatura: M.K. Na reversu je natpis u

¹ *Mirnik, I.*, Franjo M. Kares. Prvi zagrebački medaljer, Tkalčić, Zagreb, 1988./2., str. 237.-254.

² *Mirnik, I.*, nav. dj., str. 239.-241.

četiri retka: DALM. HRVAT. / SLAV. IZLOŽBA / U ZAGREBU / GOD. 1864. (MG 2892-854, slika 1.).

Slika 1.

Dvostrana medalja s usporednim poprsjem vladarskoga para *Franje Josipa I. i njegove supruge Elizabete I.* drži se najboljim radom Franje Karesa. Nastala je 1869. godine, u prigodi njihova svečanog posjeta Hrvatskoj. Na aversu su usporedna poprsja muškarca i žene na lijevo. U prvom je planu portretni prikaz kralja Franje Josipa I.: pravilnih crta lica, visokih zalistaka, s većim brkovima i kraćom bradom; u svečanoj odori s uzdignutim dekoriranim ovratnikom te odlikovanjem, alamarima i kičankama na grudima. U drugom je planu poprsje mlade žene pravilnih crta lica, s dijademom na glavi, raskošnom ogrlicom oko vrata i dekoltiranom haljinom. Uz rub gore natpis je: FRANJO JOSIP I JELISAVA. Uz rub dolje signatura: KARRESS. Na reversu, u središnjem kružnom polju s bisernom kružnicom uokolo grb je Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, iznad je kruna Sv. Stjepana; u nakitu su floralne vitice. Grb je na polju od vodoravnih linija s floralnim vitičastim ukrasom uokolo. Na vrpici uokolo kružni natpis: * USPOMENI DOŠASTJA NJIHOVIH VELIČANSTVA U HRVATSKU 1869. U Zbirci medalja i plaketa Moderne galerije u Zagrebu, odnosno Zbirci medalja i plaketa inž. Dragutina Mandla, nalazi se šest inačica medalje. Medalja je bila kovana u dvije veličine: 37,5 mm i 28 mm. Od medalja većeg promjera u Zbirci su dvije kovane u bronci i jedna posrebrna. Vjerojatno je postojalo više otkova jer je jedna medalja u bronci 37,5 mm (MG 2892-858, slika 2.), a druge su dvije 37,3 mm (MG 2892-1992; MG 2892-1995). Od tri manje medalje, jedna je kovana u bronci (MG 2892-857), a dvije u srebru (MG 2892-1993; MG 2892-1994). Srebrne su teške 28 grama. Sve su tri promjera 28 mm.

Slika 2.

Grad Senj nakon dugog je vremena, u travnju 1872. godine vraćen pod građansku upravu i tom prigodom Kares je izradio medalju. U Zbirci se nalazi kovana kositrena dvostrana medalja s ušicom, promjera 39 mm (**MG 2892-855, slika 3.**). Na aversu je likovno rješenje slično reversu prethodne medalje. U središnjem kružnom polju s bisernom kružnicom uokolo grb je grada Senja: u štitu (gore s tri šiljka i dolje s jednim šiljkom) s gredom po sredini, uspravljeni muški lik prema naprijed, u srednjevjekovnom oklopu, u lijevoj ruci sa zastavom, u desnoj s buzdovanom te s mačem preko lijevoga boka, gazi zmaja (prikaz Sv. Jurja koji gazi zmaja). Grb je na polju od vodoravnih linija s viticama lijevo i desno. Na vrpici uokolo natpis: * KRALJ. SLOBODNI I SLOBODNOLUČKI GRAD SENJ. Na reversu, u središnjem kružnom polju uokolo s bisernom kružnicom polje u obliku četverolisne rozete s natpisom u tri retka: 3. / TRAVNJA / 1872; uz rub dolje polukružna signatura: KARES. Iz rozete četiri dekorirana prelomljena luka. Na vrpici uokolo natpis: * GRADU SRETNO POVRATJEN USTAV.

Slika 3.

Dvije godine kasnije Kares je izradio medalju u povodu održavanja *Druge skupštine hrvatskih učitelja u Petrinji*. U Zbirci je kovana srebrna dvostrana medalja, promjera 31 mm i 10 grama težine (**MG 2892-859, slika 4.**). Na aversu, unutar biserne kružnice simboli su s grba grada Petrinje: uspravljeni raskriljeni okrunjeni orao s glavom na lijevo, na grudima sa štitom, stoji na dvije kule povezane bedemom. Uz rub lijevo i desno signatura u dva dijela: KARES – AGRAM. Na reversu, u otvorenom stiliziranom lovorovu vijencu, natpis je u sedam redaka: II. / OBĆA. HRV. / UČITELJSKA / SKUPŠTINA / U / PETRINJI / 1874.

Slika 4.

U plodnom Karesovu razdoblju, tijekom sedamdesetih godina 19. stoljeća, vjerojatno je nastala i njegova crkvena medalja, koja je potpisana, ali bez godine nastanka. U Zbirci je sačuvan jedan primjerak te hodočasničke medaljice, iskovane u kositru, s ušicom, promjera 29 mm (MG 2892-2510, slika 5.). Na aversu je stilizirani prikaz *Majke Božje Bistričke*: u polju oblika štita (gore s krunom i u gornjem dijelu od floralnih vitičastih rubova, a dolje s oblacima), unutar polja s radijalnim zracima, stožasti likovi Majke Božje, u naručju s lijeve strane s malim Isusom, oboje okrunjeni. Uz rub, u donjoj polovici, polukružni natpis: SVETA MARIJO MOLİ ZA NAS! Na reversu je stilizirani prikaz prvotnoga kompleksa svetišta u Mariji Bistrici, sa signaturom uz rub lijevo: KARES AGRAM SC. Uz rub u donjem dijelu polukružni je natpis: USPOMENA NA MARIJU-BISTRICU.

Slika 5.

Josip Radković (Zagreb, 3. 3. 1859. - 19. 12. 1924.) bio je učenik Franje Karesa i najvjerojatnije je preuzeo njegovu radionicu. Nakon dobivanja dozvola 1882. godine, otvorio je iduće godine vlastitu graversku radionicu u Ilici 15. Svoju proizvodnju oglašio je u časopisu "Obrtnik" 1886. godine. Od 1891. godine postao je vlasnikom dvokatnice i dvorišnih zgrada u Ilici 19, gdje je živio i radio.³ Bio je ugledni građanin grada Zagreba. Prvi je o graverskom radu Josipa Radkovića pisao inž. Dragutin Mandl, i to u Numizmatičkim vijestima,⁴ na osnovi djela iz vlastite bogate zbirke medalja i plaketa.⁵ U Zbirci medalja i plaketa Moderne galerije nalazi se 48 signiranih Radkovićevih medalja,⁶ od prvih iz 1888. godine, do posljednje iz 1910. godine. To su prigodne medalje, kovane u povodu važnih događaja vezanih za državu, grad ili pojedino društvo. Ista događanja popratili su i drugi autori. Što je važniji događaj, to su i brojnije i raznolikije medalje. Zbivanja su popraćena medaljama rađenim u različitim verzijama,

³ *Mirnik, I.*, nav. dj., str. 245. *Mirnik, I.*, Josip Radković, prilog životopisu. Numizmatičke vijesti, Zagreb, 1988., br. 51., str. 83.-88.

⁴ *Mandl, D.*, Graverski rad Josipa Radkovića. Numizmatičke vijesti, Zagreb, 1957., br. 8.-9., str. 15.-18. *Mandl, D.*, Opet o Josipu Radkoviću. Numizmatičke vijesti, Zagreb, 1957., br. 10., str. 36.

⁵ *Gareljić, T.*, Zbirka medalja i plaketa inž. Dragutina Mandla. Numizmatičke vijesti, Zagreb, 2009., br. 62., str. 282.-313. Zbirka inž. Dragutina Mandla dio je fundusa Moderne galerije u Zagrebu, sadrži 3044 muzejskih jedinica cjelovito obrađenih u digitalnom obliku.

⁶ U Zbirci se nalaze i nesignirane medalje koje se pripisuju J. Radkoviću, primjerice mnogobrojne medalje vatrogasnih društava, obrtnih društava i sl.

istoga sadržaja, ali različitih dimenzija i materijala te Radković za svaku tu prigodu gravira više inačica medalja.

Prve medalje gravirao je u povodu posjeta pripadnika carske obitelji Habsburg Hrvatskoj, u rujnu 1888.

Car Franjo Josip I. nazočio je velikim vojnim vježbama koje su se održavale od 13. do 15. rujna 1888. u okolici Bjelovara. Radković radi dvije varijante kovanih dvostranih medalja posvećenih tom događaju, s identičnim portretnim prikazom cara Franje Josipa I. na aversu, i razlikama u prikazima grbova na reversima. Na aversu je u otvorenom lovorovu vijencu poprsje muškarca zrelije dobi na desno, u plitkom reljefu: čelav po tjemenu, kose počesljane od zatiljka prema naprijed, s povijenim dugim brkovima i poludugom bradom bujnom od pola lica prema vratu; u svečanoj odori - jakne s alamarima i kičankama, s uzdignutim dekoriranim ovratnikom, na prsima s ordenjem (portretni prikaz cara Franje Josipa I.). Uz rub gore natpis: FRANJO JOSIP I. Rub je reljefno uzdignut.

Jedna verzija reversa ima grb unutar biserne kružnice: grb Trojedne Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, okrunjen krunom Sv. Stjepana; uokolo grba vitičasti je biljni ukras. Na vrpci uokolo natpis: U SPOMEN VELIKIH VJEŽBA U HRVATSKOJ 1888. Signatura uz rub dolje: JOSIP * RADKOVIĆ. U Zbirci Mandl četiri su inačice kovanih medalja. Brončana dvostrana medalja ima promjer 32 mm (MG 2892-1986), a srebrna promjer 32,1 mm i teška je 12 grama (**MG 2892-1988, slika 6.**). Dvije su medalje s ušicama i imaju isti promjer 32,2 mm: jedna je posrebrena (MG 2892-1987), a druga pozlačena (MG 2892-2017).

Slika 6.

Druga verzija reversa ima tri zasebna grba u štitovima: po sredini grb Hrvatske, lijevo Slavonije, a desno Dalmacije; iznad središnjega štita kruna je Sv. Stjepana; uokolo je vitičasti biljni ornament. Uz rub uokolo isti je natpis: U SPOMEN VELIKIH VJEŽBA U HRVATSKOJ 1888., ali natpis nije na vrpci. Uz rub dolje signatura: JOS. RADKOVIĆ. U Zbirci su dvije inačice tih kovanih dvostranih medalja, obje imaju ušice i promjer 32,2 mm: jedna je posrebrena (MG 2892-1989), a druga pozlačena (**MG 2892-1990, slika 7.**).

Slika 7.

Priestolonasljednik Rudolf i njegova supruga Štefanija posjetili su Zagreb 27. rujna⁷ 1888. Tom prigodom Radković je izradio medalju u maniri sličnoj maniri svoga prethodnika i učitelja Franje Karesa. Na aversu, unutar otvorena lovorova vijenca, usporedna su poprsja na lijevo. U prvom je planu poprsje mlađeg muškarca, visokih zalistaka, s kratkim šiškama i dužim zulufima, s brkovima; odjeven je u carsku odoru: jaknu s uzdignutim ukrašenim ovratnikom, na prsima s tri dugmeta i ordenjem (portretni prikaz carevića Rudolfa). U polju lijevo, u drugom planu idealizirani je prikaz princeze s dijademom na glavi, kratkim šiškama, lančićem s križem oko vrata i ukrašenim rubom oko dubokoga dekoltea (prikaz princeze Štefanije). Uz rub gore polukružni je natpis: RUDOLF I ŠTEFANIJA. Rub je dvostruko reljefno uzdignut. Na reversu je u štiti oblika kartuše grb grada Zagreba; uz rub dolje signatura: JOSIP RADKOVIĆ. Uokolo na povišenoj vrpici natpis: * USPOMENI DOŠAŠĆA NJIHOVIH VISOSTI PRIESTOLONASLJEDNIKA U ZAGREB 1888. Rub je dvostruko reljefno uzdignut. U Zbirci su četiri inačice medalje. Dvostrana kovana brončana medalja promjera 32 mm pozlačena je (MG 2892-875, slika 8.), a niklovana medalja (MG 2892-1984) promjera je 32,3 mm. Dvije medalje imaju ušice i isti promjer 32,2 mm: jedna je posrebrena (MG 2892-1975), a druga pozlačena (MG 2892-1976).

Slika 8.

Portretnu medalju Franje Josipa I. Radković izradio je povodom carskoga posjeta glavnom gradu Zagrebu od 14. do 16. listopada 1895., kada je i otvoreno Hrvatsko

⁷ Mirnik, I., Josip Radković. Zagreb's second Engraver. The Medal, London, 1988., br. 33., str. 75.

zemaljsko kazalište. Likovna rješenja kombinacija su dviju medalja nastalih povodom posjeta carske obitelji Hrvatskoj 1888. godine: aversa portretne medalje i reversa grba grada Zagreba. Na aversu je poprsje muškarca zrelije dobi na desno, u plitkom reljefu: čelav po tjemenu, kose počešljane od zatiljka prema naprijed, s povijenim dugim brkovima i poludugom bradom bujnom od pola lica prema vratu; u svečanoj odori: jakna s alamarima i gajtanima, s uzdignutim dekoriranim ovratnikom, na prsima s ordenjem (portretni prikaz cara Franje Josipa I.). Uz rub lijevo i desno natpis je iz dva dijela: FRANJO – JOSIP I. Uokolo je biserna kružnica, rub reljefno uzdignut. Na reversu je u štiti oblika kartuše grb grada Zagreba. Lijevo i desno dolje uz rub signatura: JOSIP – RADKOVIĆ. Uokolo natpis: * U SPOMEN DOLASKA NJ. VELIČANSTVA U GL. GRAD ZAGREB 1895. Rub je reljefno uzdignut. U Zbirci se nalaze dvije dvostrane kovane pozlaćene medalje s ušicom promjera 29,6 mm (MG 2892-899, slika 9.; MG 2892-2376) i jedna brončana bez ušice promjera 29,8 mm (MG 2892-2377).

Slika 9.

Tom prigodom slične medalje izradili su bečki medaljeri Christlbauer (MG 2892-2372; MG 2892-2382; MG 2892-2373), A. Beer (MG 2892-2371) i nepoznati autor (MG 2892-2385; MG 2892-2391). Zagrebačka graverska tvrtka Šimić i Engelsrath također je izradila medalju te tematike.⁸

Unutar hrvatskog medaljerstva, motreći u tom kontekstu i golemu Zbirku inž. Mandla, zasebna velika cjelina jesu tzv. vatrogasne medalje. Mogu biti službeno znakovlje, ali i prigodne medalje. Razna dobrovoljna vatrogasna društva naručivala su medalje povodom svojih obljetnica. Na licu ili naličju sadržavaju grbove i vatrogasne simbole, najčešće prikazujući ukomponirane vatrogasne rekvizite. U Zbirci Mandl veliki je broj nesigniranih vatrogasnih medalja. Josip Radković signirao je dvije takve medalje iz 1891. godine te jednu iz 1896. godine.

Radković je izradio *Službovnu kolajnu zajednice hrvatsko-slavonskih dobrovoljnih društava* utemeljenu 1891. godine. Na aversu, u središnjem kružnom polju, okrunjeni je štit oblika kartuše s grbom Trojedne Kraljevine Hrvatske, Dalmacije, Slavonije; lijevo i desno dekorativne su biljne vitice; uz rub dolje desno signatura: J. RADKOVIĆ. Na

⁸ O njihovu djelovanju detaljnije se piše u ovom radu.

uzvišenoj vrpici uokolo natpis je u dva dijela: ~ SLUŽBOVNA KOLAJNA ~ UTEMLJENA 1891. Rub je dvostruko reljefno uzdignut. Na reversu, u središnjem kružnom polju vatrogasni su rekviziti: šljem i dva prekrížena pijuka; dolje monogram od slova: D.V.D., uokolo dekorativne biljne vitice. Na uzvišenoj vrpici uokolo natpis u dva dijela: ZAJEDNICA ~ HRV. SLAV. DOBROV. VATROG. DRUŽTAVA. Rub je dvostruko reljefno uzdignut. U Zbirci ima osam inačica tih kovanih dvostranih medalja. Četiri su medalje promjera 37 mm i imaju ušice, ali izvedene su u različitim materijalima: u posrebrnoj bronci (MG 2892-888, **slika 10.**), u pozlaćenoj bronci (MG 2892-889), u bakru, (MG 2892-892), a jedna je srebrna, težine 26 grama (MG 2892-893). Jedna je medalja srebrna, težine 25 grama, istoga promjera, ali nema ušice (MG 2892-890). Tri medalje imaju ušice, promjera su 17 mm i izvedene su u različitim materijalima: bakrena (MG 2892-892), posrebrna (MG 2892-894) i pozlaćena (MG 2892-895).

Slika 10.

Iz iste je godine medalja koja obilježava *Dvadesetu godišnjicu Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Zagrebu*. Na aversu, unutar otvorenog vijenca (lijevo od hrastove grane, a desno od lovorove grane): gore vatrogasni šljem i dolje dvije ruke koje se rukuju (s manžetama). Na vrpici uokolo natpis: * USPOMENA 20. GODIŠNJICE DOBR. VATROGASNOGA DRUŽTVA. Rub je dvostruko reljefno uzdignut. Na reversu stilizirani grb grada Zagreba; iznad gradskih vrata dodane su dekorativne rozete, lijevo i desno; uz rub dolje desno signatura je: RADKOVIĆ. Na vrpici uokolo natpis: * U ZAGREBU DNE. 12. 13. I 14. RUJNA 1891. Rub je dvostruko reljefno uzdignut. Dvostrana kovana medalja pozlaćena je bronca s ušicom, promjera 30,5 mm (MG 2892-896, **slika 11.**).

Slika 11.

Medalja koju potpisuje za *Dvadesetu godišnjicu Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Velikoj Gorici* skromnije je izvedbe. Na aversu, u središnjem kružnom polju vatrogasni su rekviziti: šljem i prekríženi pijuk i sjekira; uz rub dolje signatura: J. RADKOVIĆ. Na uzdignutoj vrpici uokolo natpis: * DOBROVOLJNO VATROGASNO DRUŠTVO VELIKA GORICA. Rub je dvostruko reljefno uzdignut. Na reversu, u središnjem kružnom polju datum je u tri retka: 29. / LIPNJA / 1896. Na vrpici uokolo natpis: * NA USPOMENU POSVETE ZASTAVE I 20. GOD. Rub je dvostruko reljefno uzdignut. Dvostrana kovana medalja od pozlaćene bronce, ima ušicu, promjer joj je 29,5 mm (MG 2892-900, slika 12.).

Slika 12.

U Zagrebu je 1891. godine organizirana *Gospodarsko šumarska izložba*. Radković je autor dviju medalja, medalje *Za zasluge* i medalja *Uspomena na 50. godišnjicu hrvatsko – slavonskog gospodarskog društva*. Na nagradnoj medalji, na aversu u glatkom središnjem polju, u štitu oblika kartoše, grb je Trojedne Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije; poviše je carska kruna. Na vrpici uokolo natpis je: * JUBILARNA GOSPODARSKO ŠUMARSKA IZLOŽBA U ZAGREBU 1891. Rub je reljefno uzdignut. Na reversu, unutar otvorenoga vijenca (lijevo klasje, desno hrastova grana) natpis je u dva retka: ZA / ZASLUGE. Uz rub dolje signatura: J. RADKOVIĆ. Rub je reljefno uzdignut. U Zbirici medalja i plaketa dvije su dvostrane kovane bakrene nagradne medalje, veća promjera 50,5 mm (MG 2892-876, slika 13.), i manja promjera 38 mm (MG 2892-877).

Slika 13.

Medalja *Uspomena na 50. godišnjicu hrvatsko–slavonskog gospodarskog društva* ima avers kao nagradna medalja, s istim natpisom i okrunjenim grbom Trojedne Kralje-

vine, ali s dodatkom vitičastoga biljnog ornamenta uokolo grba. Na reversu je detaljni prikaz iz seoskog života, nastao pod velikim utjecajem medalje izrađene *U povodu svečanosti pedesete godišnjice carsko–kraljevskog poljoprivrednog društva u Beču*⁹ 1857. godine, autora bečkog medaljera Karla Radnitzkog (MG 2892-994). Kompozicija seljaka okruženog domaćim životinjama i poljoprivrednim alatkama jako je slična, ali Radkovićeve je žanr-scena deskriptivnija i smještena je u prirodu. Na sceni Radnitzkog figure su u praznom polju, na gredi. U polju je detaljna kompozicija prikaza iz seoskog gospodarstva: u prvom planu muškarac sjedi na plugu, s tijelom poludesno, a glavom u profilu na lijevo, u lijevoj ruci ispred sebe drži uspravljenu kosilicu, a ispruženom desnom rukom oslanja se na plug; iza na livadi uzdignuti konj i poleguta krava na lijevo, lijevo ispod polegnuti ovan na desno, iznad stablo. Uz rub desno signatura: RADKOVIĆ. Uokolo u vrpici natpis je: * USPOMENA NA 50. GODIŠNJICU HRV. SLAV. GOSPOD. DRUŽTVA 1891. Rub je reljefno uzdignut. U Zbirci Mandl deset je inačica tih popularnih kovanih medalja. Sedam manjih ima promjer 27 mm. Neke od njih imaju ušicu (brončana MG 2892-879; pozlačena MG 2892-878 i dvije posrebrene MG 2892-880; MG 2892-884). Ušice nemaju posrebrena (MG 2892-881), brončana (MG 2892-882) i bakrena medalja (MG 2892-883). Veće pozlačene medalje imaju promjer 38 mm, s ušicom su (MG 2892-885) i bez ušice (MG 2892-886, slika 14.). Na jednostranoj brončanoj medalji, promjera 37 mm, samo je revers.

Slika 14.

Radković donosi slično likovno rješenje i na medalji kovanoj u povodu *Hrvatsko – slavonske gospodarsko - zemaljske izložbe u Zagrebu* 1906. godine. Na aversu su okruženi grb Trojedne Kraljevine i biljni ornament, signatura je dolje desno: J. RADKOVIĆ. Na vrpici uokolo natpis je: * HRV. SLAV. GOSP. ZEM. IZLOŽBA ZAGREB 1906. Na reversu je detaljna kompozicija prikaza iz seoskoga gospodarstva: na livadi uzdignuti konj i poleguta krava na lijevo; lijevo ispod polegnuti ovan na desno, iznad stablo; dolje košnica od pruća, lijevo i desno pčele u letu; desno dolje pijetao i dvije kokoši na lijevo, iznad trsovi grožđa; na horizontu ralo i uspravljeni snop žita. Rub je reljefno uzdignut. U Zbirci su dvije inačice kovane dvostrane medalje promjera 30 mm. Brončana (MG 2892-902, slika 15.) nema ušice, a posrebrena (MG 2892-903) ima ušicu.

⁹ Na prijevodu s njemačkog jezika zahvaljujem kolegici dr. Libuši Jirsak.

Slika 15.

Važna obljetnica bila je proslava *Četrdesetgodišnjice hrvatskog pjevačkog društva Kolo u Zagrebu* 1902. godine. Radković je izradio spomen-medalju. Na aversu sa središnjim sniženim poljem, u otvorenom lovorovu vijencu prikaz je lire, gore sa zvijezdom i radijalnim zrakama uokolo; ispod lire signatura: J. RADKOVIĆ. Na povišenoj vrpici uokolo natpis: USPOMENA NA 40. G. HRV. PJEV. DRUŠTVA «KOLO» U ZAGREBU 15. 16. I 17. KOLOVOZA 1902. Rub je reljefno uzdignut. Na reversu, u središnjem polju oblika gotičke četverolisne rozete natpis uokolo: HRVAT. – PJEV. SAVEZA - U / ZAGREBU, u listovima rozeta; u polju datum u tri retka: 16 / KOLOVOZA / 1902; uokolo polja reljefno je uzdignuta kružnica. Na vrpici uokolo natpis: USPOMENA NA 26 REDOVITU SKUPŠTINU. U Zbirci su četiri dvostrane kovane medalje s ušicama, promjera 29,2 mm: dvije brončane (MG 2892-2205; MG 2892-2206), pozlačena (MG 2892-901, slika 16.) i posrebrna (MG 2892-2207).

Slika 16.

Uz mnogobrojne vatrogasne medalje, i sokolske medalje zastupljene su u Zbirci Mandl. Radković je izradio skromnu dvostranu medalju u povodu *Prvog svesokolskog sleta u Zagrebu* 1906. godine. Na aversu, u štitu je monogram od slova riječi SOKOL; na štitu je raskriljeni polegnuti sokol s glavom na desno; iz štita dvije lipove grane. Uz rub je vijenac od otvorenih lipovih grana. Signatura uz rub lijevo gore: J. RADKOVIĆ. Na reversu je natpis u šest redaka: USPOMENA / NA I. HRV. / SVESOKOLSKI / SLET U ZAGREBU / DNE 2. I 3. RUJNA / 1906. Uokolo je dvanaest grbova (izmjenjuju se hrvatski, slavonski i dalmatinski grb). U Zbirci su dvije dvostrane kovane posrebrne medalje, s ušicama, promjera 30,2 mm (MG 2892-1772; MG 2892-1859, slika 17.).

Slika 17.

Jedna od boljih Radkovićevih medalja nastala je u povodu *Prve filatelističke izložbe u Zagrebu* 1907. godine. Nacrte za medalju izradio je inž. Mijo Filipović, osnivač zagrebačkoga Zoološkog vrta.¹⁰ Avers ima središnje kružno polje, blago konveksno. U polju desno idealizirano je poprsje mlade žene na lijevo (personifikacija Filatelije): poluduge valovite kose, sa zvijezdom poviše čela; uzdignute glave, blago nasmiješena; u drapiranoj dekoltiranoj haljini; drži pred sobom rastvorenu tvrdo ukoričenu knjigu; uokolo njezine glave aureola od natpisa: EVROPA · AZIJA · AFRIKA · AMERIKA · AUSTRALI(JA). U polju lijevo polutka je globusa na postolju. Iza je prikaz horizonta s prekomorskim brodom na obzorju desno. Na vrpici uokolo natpis je: * PRVA HRV: FILATELISTIČKA · IZLOŽBA · U · ZAGREBU · 1907. Na reversu, u središnjem kružnom polju, na stiliziranom lišću, pačetrovina je ploha s prikazom pročelja Umjetničkog paviljona u Zagrebu; uz rub dolje, lijevo i desno signatura: J. RADKOVIĆ, - ZAGREB; po sredini bridova četiri grba (Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Zagreb). Uokolo je natpis: * HRVATSKO · FILATELISTIČKO · DRUŠTVO ZAGREB · 1897 - 1907. Radković je signirao tri takve kovane dvostrane medalje, promjera 36,5 mm: bakrenu MG 2892-904; srebrnu MG 2892-905 i pozlačeno srebrnu (MG 2892-906, slika 18.) (tež. 16 g). U Zbirci ima više inačica takve medalje raznih autora.

Slika 18.

Radković je izradio i dvije jednostavne medalje s osobama važnima za hrvatski narodni preporod. U Zbirci je medalja *U spomen sto godišnjice rođenja dr. Ljudevita Gaja* 1909. godine. U polju je visoko poprsje muškarca polulijevo: visokih zalistaka, valovite

¹⁰ Mirnik, I., Josip Radković, prilog životopisu. Numizmatičke vijesti, Zagreb, 1988., br. 51., str. 86.

bujne kose, dugog lica pravilnih crta, s povijenim tanjim brkovima; u dolami sa širokim ovratnikom, leptir mašna (portretni prikaz Lj. Gaja). U polju uokolo, u gornjoj polovici natpis je: JOŠ HRVATSKA NIJ' PROPALA. Rub je dvostruko reljefno uzdignut. Na reversu su natpisi. Uokolo natpis: U SPOMEN 100 GODIŠNJICE RODJENJA. U polju natpis u dva retka: DRA. / LJUDEVITA GAJA. Dolje uz rub signatura: J. RADKOVIĆ – ZAGREB. Rub je dvostruko reljefno uzdignut. Kovana dvostrana medalja pozlačena je, ima ušicu, a promjer joj je 29,5 mm (MG 2892-907, slika 19.).

Slika 19.

Zadnja signirana medalja jest *U spomen otkriću spomenika Antunu pl. Mihanoviću* 1910. godine. U polju je visoko poprsje zrelog muškarca frontalno, pogleda blago na desno: poluduge kose, s razdjeljkom i šiškama; markantnih pravilnih crta lica, s brkovima; u građanskom odijelu svoga doba - jakna sa širokim reverima, košulja s uzdignutim ovratnikom i leptir mašna (portretni prikaz A. Mihanovića). U polju uokolo, u gornjoj polovici natpis: LIJEPA NAŠA DOMOVINO. Uz rub dolje desno signatura je: J. RADKOVIĆ. Rub dvostruko reljefno uzdignut. Na reversu su natpisi. Uokolo je natpis: U SPOMEN ODKRIĆU SPOMENIKA. U polju je natpis u tri retka: ANTUNU / PL. MIHANOVIĆU / 1910. Rub je dvostruko reljefno uzdignut. Kovana dvostrana medalja pozlačena je, ima ušicu, a promjer joj je 33 mm (MG 2892-908, slika 20.).

Slika 20.

Engelsrath i Šimić (graverska tvrtka u Ilici 28) potpisali su medalju kovanu prigodom *posjeta cara Franje Josipa I. gradu Zagrebu*, a povod je bio otvorenje Hrvatskog zemaljskog kazališta 1895. godine. Na aversu je poprsje muškarca zrelije dobi na desno, u plitkom reljefu: ćelav po tjemenu, kose počesljane od zatiljka prema naprijed,

s povijenim dugim brkovima i poludugom bradom bujnom od pola lica prema vratu; u jakni s alamarima i gajtanima uokolo, s uzdignutim dekoriranim ovratnikom, na prsima s ordenjem (portretni prikaz cara Franje Josipa I.). Uokolo je natpis: USPOMENA NA BORAVAK NJ.C. I K. AP. VELIČANSTVA U ZAGREBU 1895. Na reversu, u središnjem kružnom polju, na uzdignutom segmentu zgrada je Hrvatskog narodnog kazališta (prikaz u perspektivi s jugoistočne strane). Dolje lijevo i desno signatura je u dva dijela: ŠIMIĆ – ENGELSRATH. Na vrpici uokolo natpis: SVEČANO OTVORENJE HRV. ZEM. KAZALIŠTA. U Zbirci Mandl tri su inačice kovanih dvostranih medalja s ušicama, sve istoga promjera 26,8 mm: brončana (MG 2892-2380, slika 21.); posrebrnena MG 2892-2378 i srebrna MG 2892-2379, tež. 8,5 grama.

Slika 21.

Medalja *U povodu otvorenja Starčevićevog doma u Zagrebu* 1895. godine na aversu ima portret dr. Ante Starčevića: poprskje zrelog muškarca s ramenima sprijeda i glave blago polulijevo; pravilnih crta lica; guste kose začešljane prema natrag i guste brade; u građanskom odijelu: jakna s reverima, košulja s ovratnikom i leptir mašna. Polukružni natpis: ŽIVIO DR ANTE STARČEVIĆ. Uokolo biserna kružnica i rub dvostruko reljefno profiliran. Na reversu je, u središnjem kružnom polju pročelje klasiističke razvedene višekratnice, s kupolom iznad srednjeg dijela i skulpturama (pročelje Starčevićeva doma u Zagrebu); dolje signatura: J. ENGELSRATH. Na vrpici uokolo natpis u dva dijela: * BOG I HRVATI * STARČEVIĆEV DOM XVII. VII 1895. Rub dvostruko reljefno profiliran. U Zbirci su tri inačice medalje. Sve su dvostrane, kovane, imaju ušicu, promjera su 23 mm: brončana (MG 2892-909, slika 22.); pozlaćena MG 2892-910 i srebrna MG 2892-911 (tež. 5 grama).

Slika 22.

Ignjat Justitz imao je graversku tvrtku u Praškoj 8.¹¹ Početkom 20. stoljeća, Radković i Justitz medaljama su obilježili tri ista događaja u gradu Zagrebu. Prva signirana medalja jest *Uspomena na četrdesetgodišnjicu pjevačkog društva "Kolo"* iz 1902. godine. Na aversu, unutar biserne kružnice zrakasto tri su grba: Hrvatske, Slavonije, Dalmacije. Između su stilizirane biljne vitice, dolje signatura: JUSTITZ. Na vrpici uokolo natpis je: USPOMENA NA ČETRDESETGODIŠNJICU KOLA * 1902. Na reversu je stilizirani prikaz lire u otvorenom lovorovu vijencu. Uokolo gore natpis je: TKO PJEVA ZLO NEMISLI; dolje lijevo i desno datumi: 15.VIII. - 18. VIII. Uz rub dolje signatura: JUSTITZ. U Zbirci su tri inačice medalje. Sve su dvostrane kovane, imaju ušicu, promjer im je 29,3 mm: brončana MG 2892-2210, pozlačena (MG 2892-307, slika 23.) i srebrna (težine 11 grama).

Slika 23.

Medalja *Prvi hrvatski svesokolski slet u Zagrebu* 1906. godine ima monogram od slova riječi: SOKOL (sa stiliziranim biljnim viticama) na aversu. Uokolo je natpis: * USPOMENA NA * I. HRVATSKI SVESOKOLSKI SLET. Dolje signatura: JUSTITZ. Na reversu je hrvatski grb, iznad njega je raskriljeni sokol prema naprijed. Iznad lijevo i desno stilizirane su vitice. Dolje uz rub natpis je: U ZAGREBU 2 - 3. IX. 1906. Dolje sign. JUSTITZ. Dvije su dvostrane kovane medalje, imaju ušice, promjer im je 29,5 mm: pozlačena (MG 2892-308, slika 24.) i posrebrnena MG 2892-1768.

¹¹ Gravrska tvrtka "Pečat" i danas je na istoj adresi.

Slika 24.

Hrvatsko – slavonska zemaljska gospodarska izložba u Zagrebu 1906. godine ima grb u otvorenom lovorovu vijencu, unutar biserne kružnice: u okrunjenom štitu oblika kartuše grb Trojedne Kraljevine. Uokolo natpis: HRV. SLAV. ZEM. GOSPODARSKA IZLOŽBA. Dolje sign. JUSTITZ. Na reversu, unutar biserne kružnice, na humku zemlje, stog sijena sa srpom i poljodjelske alatke. Dolje je otvoreni vijenac od poljodjelskih plodova, gore natpis: ZAGREB, RUJNA 1906. Dolje sign. JUSTITZ. Dvije su dvostrane kovane medalje, imaju ušice, promjer im je 29,5 mm: pozlačena (MG 2892-309, slika 25.) i posrebrna MG 2892-310.

Slika 25.

Četvrta signirana Justitzova medalja jest medalja *U slavu pedesetogodišnjice književnog rada Đure Stjepana Deželića* iz 1906. godine. Na aversu je portretni prikaz Đure Deželića. U polju poprsje zrelog muškarca u poluprofilu na desno: guste valovite kose na vrhu tjemena; visoko čelo, četvrtasto lice s izražajnim pogledom, povijenim nosom, dugim brkovima, kovrčave guste četvrtasto oblikovane brade; u građanskom odijelu, jakne i prsluka s reverima, košulje s ovratnikom i leptir mašnom oko vrata. U polju lijevo datum: 25. III. U polju desno godina: 1838. Gore uokolo natpis: GJURO STJEPAN

DEŽELIĆ. Rub dvostruko reljefno uzdignut. Na reversu je natpis. U polju je natpis u šest redaka: U SLAVU / 50 / GODIŠNJICE / KNJIŽEVNOG / RADA / 16. VIII. 1906. Dolje uz rub sign. JUSTITZ. U Zbirci su četiri inačice kovanih dvostranih medalja, promjer im je 36,5 mm: brončana MG 2892-1756, posrebrna (MG 2892-311, slika 26.), pozlačena MG 2892-312 i olovna MG 2892-313.

Slika 26.

Trideseta godišnjica vojno – veteranskog društva u Zagrebu jest medalja iz 1907. godine. Na aversu je dvokatnica s kosim krovom (Vojno - veteranski dom u Zagrebu). Na vrpici uokolo natpis je u dva dijela: VOJNO VETERANSKO DRUŽTVO NADVOJVODE LEOPOLDA SALVATORA – U ZAGREBU. Na reversu, u polju natpis je u osam redaka: USPOMENA / NA / 30. GODIŠNJICU / 1877-1907 / POSVETA BARJAKA / I BLAGOSLOV / VOJ. VETERANSKOG DOMA / DNE - 1/8. 1907. Gore je zastava sa stijegom. Lijevo i desno grbovi Dalmacije i Slavonije, Zagreba i Hrvatske. Dolje ukrižene zastave i puške s bajunetom, u sredini bubanj i kapa. Dolje uz rub sign. JUSTITZ. U Zbirci su četiri inačice kovanih dvostranih medalja, imaju ušice, promjer im je 29,5 mm: medalja od cinka MG 2892-314, posrebrna MG 2892-316, pozlačena (MG 2892-315, slika 27.) i aluminijska MG 2892-317.

Slika 27.

Na Starčeviću grobu u Šestinama, 11. listopada 1903. otkriven je spomenik hrvatskog kipara Ivana Rendića. Tim povodom otkovana je medalja s portretnim po-

prsjem Ante Starčevića na aversu: plitko poprsje zrelog muškarca blago polulijevo: pravilnih izražajnih crta lica, guste kose i brade, u građanskom odijelu, jakne s reverima i kravatom. Uz rub gore natpis: DR. ANTE STARČEVIĆ. Na reversu, po sredini polja natpis je: BOG I HRVATI; uz rub gore natpis: USPOMENA 11. / X.1903. Sign. dolje: VL. MESIĆ.¹² U Zbirci Mandl četiri su signirane kovane dvostrane medalje, imaju ušicu, promjer im je 23,2 mm: brončana (MG 2892-301, slika 28.), posrebrjena MG 2892-303, pozlačena MG 2892-302 i mjedena MG 2892-304.

Slika 28.

Zagrebačka graverska tvrtka **Svečenski i Levinger** djelovala je u Zagrebu od 1930. godine u Frankopanskoj ulici br. 9. U Zbirci se nalaze njihova četiri signirana rada: jedna plaketa i tri inačice dvostrane kovane medalje Filatelističke izložbe u Zagrebu, koju je 1907. izradio Josip Radković. Medalja *Filatelistička izložba u Zagrebu* na aversu ima isti likovni prikaz Filatelije, ali uokolo je reducirani natpis: * FILATELISTIČKA IZLOŽBA U ZAGREBU. Na reversu je ostala slična kompozicija, s natpisom uokolo: * HRVATSKO FILATELISTIČKO DRUŠTVO 1897. Središnja je pačetvorina prazna, a naknadno je ugraviran natpis: MATIJI IVANCU / ZA SPEC. ZBIRKU / DRŽ. POŠ - HRV. / ZGB. 1930. U pačetvorini dolje uz rub signatura je u dva dijela: SVEČENSKI / I LEVINGER – ZAGREB. Natpis na reversu nalazi se na bakrenoj medalji MG 2892-1825. Brončana (MG 2892-1818, slika 29.) i posrebrjena (MG 2892-1819) medalja nemaju gravirani natpis. Sve tri medalje imaju promjer 36 mm.

Slika 29.

¹² *Mirnik, I.*, Medalja u Hrvatskoj 1700-1900, Arheološki muzej, Zagreb, 1981., str. 30., navodi da je autor te medalje G. A. Scheid, Budimpešta.

Na jednostranoj kovanoj posrebrenoj plaketi prikazana je tričetvrt figura dječaka sprijeda, u sokolskoj odori (prikaz mladoga kralja Petra II. Karađorđevića). Iznad je raskriljeni orao i kruna s radijalnim zrakama. Dolje lijevo uz rub signatura je u tri retka: SVEČENSKI / LEVINGER / ZAGREB. Plaketa ima gornji lučni oblik, dimenzije su joj 81 x 49,5 mm (MG 2892-318, slika 30.).

Slika 30.

Ljudevit Griesbach (1890.-1946.) zlatarsko rezbarski zanat izučio je u Pforzheimu u Njemačkoj, a 1919. godine doselio se u Zagreb. U to vrijeme trgovac Aurel Hack iz Zagreba nabavio je strojeve za kovnicu. U Ilici je otvorio radionicu, a nakon godinu dana prestao je raditi. Po nagovoru Ive Kerdića, radionicu je preuzeo Hackov suradnik Griesbach, koji s uspjehom izrađuje medalje i značke. Godine 1921. započinje samostalnu djelatnost pod nazivom “Ljudevit Griesbach, zlatar i draguljar; tvornica zlatne i srebrne robe” u Martićevoj 23. U međuvremenu, Karlo **Knaus** – jedan od braće Griesbachove supruge Josefine, nabavlja stroj za reduciranje i snažnu prešu. Od 1925. godine, na istom mjestu u Martićevoj ulici, djeluje nova tvrtka “**Griesbach i Knaus**”, osnivači su joj Ljudevit Griesbach i Dragutin Knaus, drugi Josefinin brat. Tvrtka će sljedećih nekoliko desetljeća poslovati s velikim uspjehom. Trgovinu otvaraju 1926. godine u Jurišićevoj 1. Tih godina najviše su proizvodili nakit, značke i srebrnokovinske unikatne predmete. Od 1928. godine glavni dio zlatarske proizvodnje preuzima Ivan Knaus, stariji brat Josefine Griesbach, a Ljudevit se sve više bavi fotografijom. Tridesetih godina proizveli su mnogo medalja, plaketa, službenog i sportskoga znakovlja. Od 1929. godine centrala u Jurišićevoj pretežno se bavi fotopotrepštinama. Podružnica u Ilici 17 jest *Zlatarski i srebrenarski odjel te izrada zlatne, srebrne i metalne robe*. Odjel zlatarske i srebrenar-

ske robe seli se u Ilicu 15, u dvorišnu zgradu, 1931. godine. Radnja **Griesbach i Knaus u Ilici 15**, od tada je postala sinonim za veliku i uspješnu proizvodnju nakita, medalja i predmeta od plemenitih metala. Od 1932. godine prijavljuju i bavljenje rezbarskim obrtom, sastavnom djelatnošću u velikoj proizvodnji raznoraznoga znakovlja i medalja. Suraduju s nizom domaćih umjetnika, prvenstveno s kiparima i medaljerima, a najviše s Ivom Kerdićem. Trgovina u Ilici 15 radila je sve do 1936. godine. Nakratko su se preselili u Ilicu 35. Od 1937. ponovno su u Ilici 15. Strojevi su bili u veži, a tamo se i proizvodilo. Zajedničko poslovanje Ljudevita Griesbacha i Dragutina Knausa (kao i ostalih članova obitelji) prestaje 30. prosinca 1939. Nova tvrtka "*Kovnica Braća Knaus*" registrirana je 9. siječnja 1940., a osnovali su je Ivan i Dragutin Knaus.¹³

U Zbirci Mandl ima dvjesto predmeta iz proizvodnje Griesbach i Knaus, odnosno 108 signiranih medalja, plaketa i raznoga znakovlja. Signature su: GRIESBACH; GRIESBACH ZAGREB; G.K.; GRIESBACH I KNAUS ZAGREB; GRIESBACH I KNAUS MARTIĆEVA 23 ZAGREB; KNAUS ZAGREB; BRAĆA KNAUS ZAGREB. Izrađivali su znakove za razna sportska društva: planinarska (*Hrvatsko planinarsko društvo*, 1924., **MG 2892-653, slika 31.**), skijaška, veslačka, auto-moto, letačka, biclistička, kuglaška, znakove nogometnih klubova, školskih i drugih klubova; pjevačke

Slika 31.

znakove i odlikovanja; znakove dobrotvornih i prosvjetnih društava (*Hrvatsko kulturno društvo "Napredak"*, **MG 2892-2831, slika 32.**); crkvene spomen-znakove, medaljice

Slika 32.

i križiće (*Ćirilo – Metodov kor Zagreb*, 1936., **MG 2892-2201, slika 33.**); kongresne i spomen-znakove; sokolske sletske i spomen-znakove, spomen-čavle za posvetu bar

¹³ Zlamalik, V., Memorijal Ive Kerdića, Osijek-Zagreb, 1980., str. 8., 242.-243. Koprčina, A., "Griesbach i Knaus", prva zagrebačka tvornica zlatne i srebrne robe (1925-1929) – radionička i unikatna produkcija. Rad. Ins. povij. umjet., Zagreb, 2009., br. 33., str. 261.-262., 265., 267., 268., 269.

Slika 33.

jaka; sve članske značke za Jadransku stražu, Sokol i Skaute. Uz predloške znakovlja, nudili su po želji izradu novih crteža. Uz značke, izrađivali su medalje i plakete za sve grane sporta; značke i medalje za lov, ribarstvo i streljačke družine; medalje i plakete za sport i sportske izložbe, kao i ostale sportske nagrade u raznim izvedbama. Izrađivali su razne značke, medalje i plakete reduciranjem umjetničkih medaljerskih djela autora Ive Kerdića (*Zanatska izložba Saveza hrvatskih obrtnika*, 1933., **MG 2892-181, slika 34.**), Frane Kršinića (*Sokolski slet Zagreb*, 1934., **MG 2892-682, slika 35.**), Hinka Juhna (*Prvenstvo Jugoslavije u mačevanju*, 1936., **MG 2892-692, slika 36.**), Marijana

Slika 34.

Slika 35.

Matijevića (*Stjepan Radić*, **MG 2892-2819, slika 37.**), Viktora Bernfesta, Ivana Meštrovića, Lojze Dolinara, Vojtjeha Braniša. Za emajlirana odlikovanja najviše su surađivali s Tomislavom Krizmanom. Radili su vatrogasne službene znakove, odlikovanja i spomen-znakove; grbove i službene znakove za policiju i druge ustanove; službene

oznake za lugare i stražu; propisane službene znakove; službene oznake za avijaciju, hidroavijaciju i podmorničare; znakove za kape raznih ustanova i poduzeća i sl.¹⁴

Slika 36.

Slika 37.

S obzirom da su Griesbach i Knaus neizostavni u kontekstu zagrebačkih kovničara i gravera, zbog brojnosti uradaka, u ovom prilogu iznijet je samo presjek njihove djelatnosti, temeljen na sadržaju Zbirke Mandl. Detaljni prikaz njihove medaljerske produkcije zahtijeva zaseban rad.

Umjetnički graver **Teodor Krivak** (Budimpešta, 25. 1. 1900. - Zagreb, 19. 3. 1980.) pridonio je napretku i kvaliteti hrvatskog medaljerstva. Zanat je učio kod mađarskog gravera J. Suka. Zahvaljujući njegovu kvalitetnom dugogodišnjem graverskom i cizelirskom djelovanju u Zagrebu, djela mnogih kipara i medaljera dobivala su završnu vrhunsku tehničku i likovnu formu. Najviše je surađivao s medaljerom Ivom Kerdićem, najprije kao njegov učenik od 1929. do 1933., a do 1945. kao stalni suradnik.¹⁵ Kao modelar, cizelir i graver radio je za zagrebačku tvrtku "Griesbach i Knaus" od 1928. do 1933. godine.¹⁶ Uz predmete primijenjenog obrta, gravirao je mnogobrojne medaljerske radove i surađivao s mnogim umjetnicima. I sam je autor pojedinih medaljerskih ostvarenja. Imao je samostalnu graversku radnju u Preradovićevoj 9.¹⁷ Osnivač je i od 1946. godine dugogodišnji voditelj poduzeća "IKOM" u Zagrebu. Bio je nastavnik kaligrafije, graviranja i emaljiranja u Školi za primijenjenu umjetnost u Zagrebu (1956.-1961.).

¹⁴ Ilustrovani katalog Griesbach i Knaus, Zagreb, 1936.

¹⁵ Zlamalik, V., Memorijal Ive Kerdića, Osijek-Zagreb, 1980., str. 14.-15., 92.

¹⁶ Koprčina, A., "Griesbach i Knaus", prva zagrebačka tvornica zlatne i srebrne robe (1925-1929) – radionička i unikatna produkcija. Rad. Ins. povij. umjet., Zagreb, 2009., br. 33., str. 263., 268., 269.

¹⁷ Dolenc, I., O novcu i modelima iz gipsa 1941-1945 godine s likom žetilice. Numizmatičke vijesti, Zagreb, 2001., br. 54., str. 138.-143.

U Zbirci Mandl zastupljena je većina medaljerskih uradaka Teodora Krivaka. To su medalje, plakete, odličja i značke (112 predmeta). Mnogi su od njih izvedeni u više inačica. Radio je prema predlošcima drugih umjetnika, a negdje je koautor. Samostalno je nedvojbeno izradio dosta medalja, plaketa i značaka, ali nisu signirane. U prilogu su navedena samo djela (petnaest, odnosno sedamnaest) koja je signirao.

Značku u obliku plakete izradio je za *Treći kongres slovenskih apotekara Jugoslavije* 1934. godine (šuplje kovana posrebrljena bronca, 26 x 17 mm, **MG 2892-2556, slika 38.**) U gornjem polju stilizirani je grb Kraljevine Jugoslavije; lijevo i desno uspravljena je stilizirana zmija; uz rub dolje datum je u dva dijela: 1-7. X - 1934. U donjem polju natpis je u četiri retka: III. KONGRES / SLOVENSKIH / APOTEKARA / U JUGOSLAVIJI. Na poleđini je značke navoj, a na njemu je oznaka: T. KRIVAK - ZAGREB.

Slika 38.

Među prve signirane medalje Teodora Krivaka pripada hodočasnička dvostrana medalja *Majka Božja Bistrička* iz 1935. godine. Na aversu, u glatkom polju uspravljeni je lik Marije prema naprijed; drži okrunjeno nago dijete u naručju ispred sebe - maloga Isusa: oboje su okrunjeni areolama sa zvijezdama. Po sredini polja natpis je u tri retka i dva dijela: JUBILEJ – KRUNISANJA / MAJKE BOŽ. – BISTRICKE / 16.VII. 1684. - 7. VII. 1935. Uz rub dolje desno signatura je: T. KRIVAK. Na reversu, u polju dolje sakralni je kompleks svetišta M. B. Bistričke, a iz njega se šire radijalne zrake po cijelom polju. U Zbirci je šest signiranih inačica¹⁸ kovanih svetačkih medalja: tri dvostrane (brončana MG 2892-2481, mesingana MG 2892-2482, srebrna **MG 2892-2483, slika 39.**, težine 39 g) i jedna jednostrana (brončana, samo avers MG 2892-2484), svima je

Slika 39.

promjer 45 mm. Dvije su dvostrane medalje aluminijske, promjer im je 16 mm (MG 2892-2485, MG 2892-2486).

¹⁸ Od ukupno trinaest medalja.

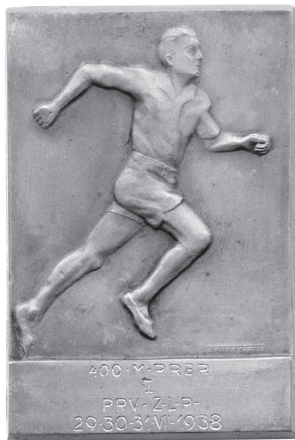
Liješana brončana jednostrana plaketa *Klub damen – frizera* (Kongres društva frizera), u Zagrebu 1937., nejednakih je rubova (MG 2892-376, slika 40.). U pačetvorinastom polju, reljefno uzdignutih rubova, glava je mlade žene na lijevo. Lice nema karakternih osobina, naglašena je poluduga, valovita kosa. Dolje je signatura: T.K. (monogram). Uz gornji su rub godine: 1917.-1937. Donji dio polja rastvaraju reljefno izdignuta slova: K.D.-F.Z. Iznad slova lovorovi listovi s bobicama.

Slika 40.

Signirao je više sportskih odličja od 1938. godine.

Trkač – nagradna plaketa za laku atletiku iz 1938. godine ima figuru sportaša u trku na desno. U polju dolje desno signatura je: T. KRIVAK ZAGREB. U donjem povišenom polju gravirani je natpis u četiri retka: 400 – M - PREP. / I / PRV - Z- L- P- / 29- 30 -31 –VII -1938- (kovana bronca, 61,5 x 42,5 mm, MG 2892-378, slika 41.). Isti likovni prikaz i dimenzije ima bakrena plaketa *Radna zajednica zagrebačkih lako – atletskih klubova*, ali razlikuju se u natpisu. Dolje desno natpis je u dva retka: R. Z. / Z. L. A. K. Dolje, uz rub signatura: T. KRIVAK ZAGREB (MG 2892-379).

Slika 41.

Potpisao je jednostranu brončanu kovanu plaketu za *Zagrebačko klizačko društvo* 1939. godine, dimenzije su joj 73 x 51 mm (MG 2892-388, slika 42.). U gornjem sni-

ženom polju panoramski je prikaz dijela Zagreba s katedralom. U donjem povišenom polju povišeno je pačetrovinasto polje, ispod natpis u četiri retka: ZAGREBAČKO KLI-
ZAČKO DRUŠTVO / KRALJICE MARIJE / XVI. NACIJONALNI LAWN TENNIS
TURNIR/ PRVENSTVO JUGOSLAVIJE 1939. Signatura dolje desno: KRIVAK.

Slika 42.

Jednostrana medalja za Športski klub "Željezničar" Zagreb 1939. kovana je bronca, promjer joj je 27 mm (MG 2892-2905, slika 43.). U središnjem polju natpis je u četiri retka: Š. K. / ŽELJEZNIČAR / ZAGREB / 25; dolje krilni kotač. U segmentima lijevo i desno uspravno su godine: 1914 – 1939. Signatura je na poleđini, u dva retka: T. KRIVAK / ZAGREB.

Slika 43.

Dvije signirane sportske medalje imaju isti revers, promjer im je 46 mm. U polju je pločica, uz rub lijevo polukružni je vijenac od velike lovorove grane. Uz rub dolje desno signatura je: KRIVAK. Na dvostranoj kovanoj brončanoj medalji Šesnaesti nacionalni srednjoškolski turnir Zagreb 1938. (MG 2892-393, slika 44.), na glatkom aversu tenisač je s leđa na lijevo. U polju desno natpis je u dva retka: Z. K. D. / K. M. Uz rub lijevo natpis je: XVI. NAC. SREDNJOŠKOLSKI TURNIR. Na posrebrenoj medalji Bacač kugle (MG 2892-394), na aversu, u glatkom polju visoko je poprsje muškarca sprijeda, s glavom u profilu lijevo, u sokolskoj majici, a u desnoj ruci drži kuglu (za izbačaj).

Slika 44.

Nedatirana jednostrana peterokutna medalja *Seljačka sloga*¹⁹ prikazuje idealiziranu polufiguru mlade žene, u rukama ima stog sijena (prikaz seljanke). U donjem desnom kutu signatura je (u obliku monograma): T. K. Kovana srebrna medalja ima ušicu, lijevi nejednaki rub, promjer joj je 19 mm i težina 2,5 grama (**MG 2892-368, slika 45.**)

Slika 45.

Ustaška značka 1941. najvjerojatnije je iskovana za visokog dužnosnika. U ovalnom vijencu od stiliziranog lipova lišća glagoljsko je slovo "A"; dolje je slovo "U" s praskavicom; lijevo i desno na vrpici je datum u dva dijela: 10. IV. - 1941. Srebrna značka nejednakih je rubova, dimenzije su joj 29,3 x 31,5 mm i težina joj je 11 grama. Na navoju otraga oznaka je kovnice sa slovima T.K. (**MG 2892-2297, slika 46.**)

Slika 46.

Avers dvostrane medalje *Ivo Kerdić – u povodu šezdesetgodišnjice života* 1941. godine, gravirao je Teodor Krivak prema umjetnikovu autoportretu iz 1931. godine.

¹⁹ S obzirom na djelatnost "Seljačke sloge" kao kulturno-prosvjetne organizacije Hrvatske seljačke (republikanske) stranke, i s obzirom na ženski lik na medalji, medalja je mogla nastati u razdoblju 1925.-1929. ili (vjerojatnije) 1935.-1940. godine.

Poprsje muškarca u profilu na lijevo, s brkovima i valovitom kosom. Uz poprsje signatura (gravirano): T. KRIVAK. Dolje je trolist lipe. Uz grančicu dolje punca je sa slovima: I. K. Uokolo je natpis: IVO KERDIĆ 1881~1941. U Zbirci su četiri inačice signirane dvostrane kovane medalje, promjer im je 55 mm: brončana MG 2892-263, olovna MG 2892-264, posrebrena (MG 2892-265, slika 47.) i srebrna, težine 90 grama, MG 2892-1733.

Slika 47.

Gravirao je i dvostranu kovanu medalju autora Ive Kerdića *Mihovil Abramić* 1950., signatura je na reversu, u četverokutnom polju prikaz Kairosa. Uokolo je natpis u osam redaka: MVSEO / ARCHAEOL'ASPA / LATH – INO / SALO -NIT. / DEDIT – STVD / IVM – SVVM / OMNE. ET. AMOREM / .PER.XXX.ANNOS. Na početku i kraju prvoga retka nalazi se ljljan, dolje grančica. Uz rub dolje monogram je: T.K. U Zbirci je pet medalja, promjer im je 61 mm: tri brončane (MG 2892-291; MG 2892-293; MG 2892-295), olovna (MG 2892-294) i posrebrena (MG 2892-292, slika 48.).

Slika 48.

Od 1947. godine, u više navrata i inačica, radio je portretne plakete, medalje ili značke s likom Josipa Broza Tita. Uz plaketu i mnoštvo nesigniranih znački, u Zbirci su samo dvije medalje signirane, ali izvedene su u više inačica. Dvostrana kovana medalja *Maršal Tito – IKOM* 1947. godine, nastaje u spomen posjeta delegacije SSSR-a. Na aversu poprsje muškarca zrele dobi u maršalskoj uniformi polulijevo (portretni prikaz maršala J. B. Tita). Ispod reza poprsja signatura je: T. KRIVAK. Uokolo natpis: * NARODNI HEROJ * MARŠAL JUGOSLAVIJE JOSIP BROZ * TITO *. Na reversu, u središnjem sniženom polju na plavoj vrpci natpis je bijelim slovima: IKOM., poviše je crvena zvijezda petokraka. Na crvenoj je vrpci uokolo natpis (na ruskom): * PRIJATELJIMA IZ BRATSKOG SSSR U SPOMEN. U Zbirci su dvije inačice kovane dvostrane medalje, promjer im je 50 mm: posrebrena i emajlirana medalja (**MG 2892-401, slika 49.**) i srebrna, teška 63 grama, MG 2892-402. Brončana je jednostrana, samo s aversom MG 2892-403.

Slika 49.

Dvostrana kovana medalja *Tito u Indiji i Burmi* 1954-55. na aversu ima poprsje muškarca na lijevo, zrele dobi, u maršalskoj uniformi (portretni prikaz Josipa Broza Tita). Uokolo natpis: * JOSIP BROZ – TITO * PRETSJEDNIK FED. NAROD. REPUB. JUGOSLAVIJE. U polju desno monogram je: T. K. Na reversu je stilizirana zemljopisna karta s naznačenim odredištima od Rijeke do Ranguna. U polju gore godine su: 1954-55. Dolje je savijena palmova grana. Uokolo je natpis u dva dijela: USPOMENA NA PUT - U INDIJU I BURMU. U Zbirci su dvije inačice medalje, promjer im je 45 mm: brončana MG 2892-414 i posrebrena MG 2892-415. Tri medalje imaju promjer 35 mm: brončana MG 2892-416, posrebrena MG 2892-417 (matirana) te srebrna s ušicom, teška 18,5 g (**MG 2892-1760, slika 50.**), na reversu ima signaturu dolje desno (monogram): V. Š. (medaljer Vladimir Štoviček).

Oko 1955. godine izradio je više raznih spomenica za društvene, političke i kulturne organizacije, ali signirao je samo neke. Nagradna medalja *Sajam zanatstva FNRJ u Zagrebu* 1955. ima na aversu polufigu muškarca s pregačom, u lijevoj ruci drži kliješta ispred sebe na nakovnju, a u uzdignutoj desnici čekić (prikaz kovača pri radu). Dolje desno monogram je: T.K. Uokolo, u pletenom ornamentu, rekviziti su raznih zanata. Na reversu je zvijezda petokraka, sa svake strane po lovorov trolist. Preko je natpis u pet redaka: SAJAM / ZANATSTVA / FNRJ / U ZAGREBU / 1955. Dolje uz rub oznaka

je kovnice: "IKOM" ZAGREB. Sve kovane medalje imaju promjer 70,5 mm: brončana (MG 2892-411, slika 51.), posrebrna MG 2892-412 i pozlačena MG 2892-413.

Slika 50.

Slika 51.

Srebrna značka *Trideseta godišnjica društva "Pupoljak" u Zagrebu 1956.* prikazuje dvije ruke koje se rukuju i drže uspravljenu razlistanu grančicu s pupoljkom, dolje su godine: 1926 - 1956. Uzdignuti je rub od tropleternih "S" zavojnica. Na poleđini je gravirano: T. KRIVAK. Srebrna značka teška je 3 g i promjer joj je 20,5 mm (MG 2892-422, slika 52.).

Slika 52.

Na inicijativu Teodora Krivaka, 1946. godine provedena je reorganizacija kovničarskog obrta u Hrvatskoj. Spojene su privatne zagrebačke radionice Teodora Krivaka, "Braće Knaus", Vladimira Bermerna i Josipa Heflingera te Sorlini iz Varaždina i uteme-

ljen je IKOM - *Industrijska Kovnica Orešković Marko*.²⁰ Danas IKOM – KOVANICA d.o.o., odnosno *Industrija i kovnica obojenih metala d.o.o.* djeluje na adresi Varaždinska cesta 76a, Sesvete.

Medalje, plakete i značke zagrebačkih kovničara i gravera dobro su izrađeni obrtnički proizvodi, rađeni sukladno vremenima u kojima nastaju. Imaju i kulturno-povijesnu vrijednost. Neposredno su svjedočanstvo o promjenama društvenih uređenja od polovice 19. do polovice 20. stoljeća. Zadivljujuća je njihova brojnost i raznolikost sadržaja. Medaljerski uradci zagrebačkih obrtnika vrijedan su spomen na brojna politička, kulturna, športska, gospodarska i sva društvena zbivanja u dinamičnim vremenima u gradu Zagrebu i Hrvatskoj. Stoga je proučavanje, stručna i znanstvena obrada ostavštine zagrebačkih majstora važna u kulturno-povijesnom kontekstu, ali i u kontekstu djelovanja i napora suvremenih kovničara, gravera i medaljera.